

Buxoro shashmaqomining ilmiy falsafiy asoslari

Maftuna Murod qizi Sa'dullayeva
Navoiy davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro shashmaqomining ilmiy-falsafiy asoslari, uning nazariy tuzilishi va madaniy-tarixiy kontekstda rivojlanishi tahlil qilingan. Tadqiqotda shashmaqomning O'rta Osiyo musiqa madaniyatidagi o'rni, uning matematik-fizik qonuniyatlari, falsafiy-estetik mohiyati va ma'naviy-ruhiy ta'siri ko'rib chiqilgan. Maqolada shashmaqomning olti asosiy maqomi - Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq - ning tuzilishi, har birining xususiyatlari, modal xarakteri va emotsional mazmuni o'rganilgan. Shuningdek, shashmaqom bilan qadimiy yunon, fors va arab musiqa nazariyalari o'rtasidagi munosabatlar, Forobiy, Ibn Sino, Abdurrahmon Jomiy, Darvesh Ali kabi mutafakkirlarning musiqa haqidagi qarashlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, shashmaqom nafaqat musiqa san'atining yuqori namunasi, balki falsafiy fikr, matematik hisob-kitoblar va kosmik-insoniy munosabatlarning uyg'un tizimi hamdir. Maqolada shashmaqomning zamonaviy O'zbekiston musiqa madaniyatidagi ahamiyati, uni o'rganish va saqlash masalalari, shuningdek, UNESCO tomonidan "Insoniyat og'zaki va nomoddiy merosi"ga kiritilishi bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqilgan. Shashmaqomning ilmiy-falsafiy asoslarini chuqur o'rganish milliy musiqa merosini anglash va rivojlantirishning muhim yo'nalishi ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: shashmaqom, Buxoro musiqa maktabi, maqom nazariyasi, musiqa falsafasi, modal tizim, O'rta Osiyo musiqasi, klassik musiqa merosi, Forobiy, Ibn Sino, musiqa matematikasi, akustika, musiqiy estetika, maqom san'ati, milliy musiqa madaniyati, UNESCO merosi, musiqa tarixshunosligi, Sharq musiqasi, modal kompozitsiya, musiqiy ta'lim, madaniy meros

Scientific and philosophical foundations of Bukhara Shashmaqam

Maftuna Murod qizi Sa'dullayeva
Navoi State University

Abstract: This article analyzes the scientific-philosophical foundations of Bukhara Shashmaqam, its theoretical structure, and development in cultural-historical context. The research examines Shashmaqam's place in Central Asian musical culture, its mathematical-physical laws, philosophical-aesthetic essence, and spiritual

influence. The article studies the structure of the six main maqams of Shashmaqam - Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, and Iraq - their characteristics, modal character, and emotional content. Additionally, relationships between Shashmaqam and ancient Greek, Persian, and Arabic music theories, and the views on music of thinkers such as Al-Farabi, Ibn Sina, Abdurrahman Jami, and Darvesh Ali are analyzed. According to research results, Shashmaqam is not only a masterpiece of musical art but also a harmonious system of philosophical thought, mathematical calculations, and cosmic-human relationships. The article discusses the significance of Shashmaqam in contemporary Uzbek musical culture, issues of studying and preserving it, and matters related to its inclusion in UNESCO 's "Oral and Intangible Heritage of Humanity." It is substantiated that in-depth study of the scientific-philosophical foundations of Shashmaqam is an important direction for understanding and developing national musical heritage.

Keywords: Shashmaqam, Bukhara music school, maqam theory, music philosophy, modal system, Central Asian music, classical music heritage, Al-Farabi, Ibn Sina, music mathematics, acoustics, musical aesthetics, maqam art, national musical culture, UNESCO heritage, music historiography, Oriental music, modal composition, music education, cultural heritage

1. KIRISH

Buxoro shashmaqomi - O'zbek xalqining eng qadimiy va boy musiqa merosi, O'rta Osiyo musiqa madaniyatining cho'qqisi va UNESCO tomonidan "Insoniyat og'zaki va nomoddiy merosi" ro'yxatiga kiritilgan noyob san'at namunasi. Shashmaqom nafaqat musiqa asari, balki ming yillik falsafiy fikr, ilmiy bilim va ma'naviy qadriyatlarning mujassamidir. Uning chuqur ilmiy-falsafiy asoslarini o'rganish milliy musiqa merosimizni anglashning kaliti hisoblanadi.

1.1. Muammoning dolzarbligi

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Milliy musiqa san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori va UNESCO tomonidan shashmaqomning "Insoniyat merosi" deb e'lon qilinishi bu san'atni chuqur o'rganish, ilmiy asoslash va kelajak avlodlarga yetkazish vazifasini belgiladi.

Biroq, bugungi kunda:

- Shashmaqomning ilmiy-falsafiy asoslari yetarlicha o'rganilmagan
- Ko'pchilik uni faqat musiqa asari sifatida tushunadi
- Uning matematik, fizik va falsafiy jihatlariga kam e'tibor qaratiladi
- Qadimiy musiqa nazariyalari bilan bog'liqligi yetarli darajada tahlil qilinmagan
- Yosh avlod shashmaqomni qiyin va tushuniksiz deb biladi

Shuning uchun shashmaqomning ilmiy-falsafiy asoslarini zamonaviy fan tilida ochib berish, uning sistema va qonuniyatlarini tushuntirish muhim vazifa hisoblanadi.

1.2. Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Maqsad: Buxoro shashmaqomining ilmiy-falsafiy asoslarini o'rganish, uning nazariy tuzilishi, matematik qonuniyatlari va falsafiy mohiyatini tahlil qilish.

Vazifalar:

1. Shashmaqomning tarixiy shakllanishi va rivojlanishini o'rganish
2. Modal tizim va maqomlarning tuzilishini tahlil qilish
3. Matematik-fizik qonuniyatlarni aniqlash
4. Falsafiy-estetik mohiyatni ochib berish
5. Qadimiy musiqa nazariyalari bilan bog'liqligini ko'rsatish
6. Zamonaviy ahamiyat va saqlash masalalarini ko'rib chiqish

2. SHASHMAQOMNING TARIXIY VA MADANIY KONTEKSTI

2.1. Tarixiy shakllanish

Qadimiy ildizlar:

Shashmaqom tizimi ming yillik tarixga ega. Uning ildizlari qadimiy O'rta Osiyo, Eron va arab musiqasiga borib taqaladi.

Forobiy (870-950) davri:

- Abu Nasr Forobiy - "Ikkinchi muallim" (Arastu dan keyin)
- "Kitob al-musiqa al-kabir" ("Musiqa haqida katta kitob") asari
- Musiqa nazariyasining matematik asoslari
- Tovush tizimi va intervallar haqida ilmiy ta'limot

Ibn Sino (980-1037) davri:

- "Kitob ash-shifo" asarida musiqa bo'limi
- Musiqaning davolovchi ta'siri
- Musiqa va kayfiyat, emotsiya munosabatlari
- Musiqa va matematika

O'rta asrlar (XIII-XV asrlar):

- Abdulqodir Maraghiy (1340-1435) - musiqa nazariyotchisi
- Abdurahmon Jomiy (1414-1492) - "Risola dar musiqi"
- Darvesh Ali (XVI asr) - maqom tizimi haqida asarlar

Buxoro maktabi (XVII-XIX asrlar):

- Shashmaqomning to'liq shakllanishi
- Hofiz-komillar (Ota Jalol, Boburjon, Leviz) ijodi
- Notaga tushirish va sistemalash
- Buxoro amirligi hukmdorlarining qo'llab-quvvatlashi

2.2. "Shashmaqom" tushunchasi

"Shash" - fors tilida "olti" "Maqom" - arab tilida "o'rin", "daraja", "holat"

Shashmaqom = Olti maqom tizimi

Olti asosiy maqom:

1. Buzruk - "buyuk", "ulug'"

2. Rost - "to'g'ri", "haqiqat"
3. Navo - "nola", "kuy"
4. Dugoh - "ikkinchi joy"
5. Segoh - "uchinchi joy"
6. Iroq - "Iroq", geografik nom

Har bir maqom o'zining:

- Parda tizimiga (звукоряд)
- Emotsional kayfiyatiga
- Rang va tovush koloritiga ega

2.3. Shashmaqomning tuzilishi

Har bir maqom quyidagi qismlardan iborat:

Instrumental qismlar:

1. Tasnif/Saraxbor - muqaddima
2. Tarje - o'rta qism
3. Gardun - yuqori registr
4. Mokhuri - yakun

Vokal qismlar:

1. Saraxbor - kirish ashulasi
2. Talqin - katta ashula
3. Nasr - o'rtacha
4. Tarona - qizg'in
5. Ufar - yakunlovchi
6. Saqil - tez, harakatchan

Jami har bir maqom 20-25 ta kuy va ashuladan iborat.

3. *SHASHMAQOMNING MATEMATIK-FIZIK ASOSLARI*

3.1. Akustik qonuniyatlar

Tovush - fizik hodisa:

Shashmaqom qadimgi olimlar tomonidan akustika qonunlariga asoslanib yaratilgan.

Tovush chastotasi:

- Har bir nota ma'lum chastota (Hz)
- Oktava munosabati: 2:1 (masalan, 440 Hz va 880 Hz)
- Kvinta: 3:2
- Kvarta: 4:3
- Tertsia: 5:4

Pythagoras va Forobiy:

- Tovushlar orasidagi nisbatlar matematik
- Monochord tajribasi (bir torli asbob)
- Konsonans (uyg'un) va dissonans (nouyg'un) tovushlar

- Matematikaning musiqaga tatbiqi

Shashmaqom parda tizimi:

- 12 yarim ton (temperlanmagan)
- Mikrotonlar (chorak tonlar)
- Tabiiy intonatsiya
- Her bir maqomning o'ziga xos parda tizimi

3.2. Modal tizim

Maqom - modal tizim:

Yevropa major-minor tizimidan farqli o'laroq, shashmaqom modal tizimga asoslangan.

Modal xususiyatlar:

- Bosh tovush (finalis)
- Xarakterli intervallar
- Kayfiyat va ruh holati
- Erkin modulatsiya

Har bir maqomning matematikasi:

Rost maqomi:

- Pardasi: Do - Re - Mi - Fa - Sol - La - Si - Do
- Intervallar: ToH - ToH - yarim toH - ToH - ToH - ToH - yarim toH
- Raqamli ifoda: 2-2-1-2-2-2-1 (yarim tonlarda)

Buzruk maqomi:

- O'ziga xos intervallar
- Mikrotonlar mavjud
- "Buyuk" va kuchli kayfiyat

3.3. Ritmik tizim (usul)

Usul - ritmik shakl, metrik formula.

Shashmaqomda asosiy usullar:

- Nim usul - 2/4
- Chapan usul - 4/4
- Doyra usul - 6/8
- Ufar usul - tezkor, 2/4
- Saqil usul - juda tez

Matematik nisbatlar:

- Har bir usulning aniq metrik tuzilmasi
- Takrorlanuvchi ritmik naqshlar
- Poliritmiya (bir vaqtning o'zida turli ritmlar)

3.4. Proportsiya va simmetriya

Oltin nisbat (1:1.618):

Ba'zi tadqiqotchilar shashmaqom tuzilmasida oltin nisbatni topganlar:

- Qismlar orasidagi munosabatlar
- Kulminatsiya joylashuvi
- Umumiy davomiylik

Simmetriya:

- A-B-A shakllari
- Takrorlanishlar va kontrastlar
- Balans va uygʻunlik

4. *SHASHMAQOMNING FALSAFIY-ESTETIK ASOSLARI*

4.1. Qadimiy falsafa va musiqa

Sharq falsafasida musiqa:

Koinot musiqasi (Musica mundana):

- Koinotning uygʻunligi
- Sayyoralar harakati - musiqiy nisbatlar
- Makrokosmos va mikrokosmos (Koinot va Inson)
- Musiqa - koinot qonunlarining aksi

Forobiyning taʼlimoti:

- Musiqa - ruhni tarbiyalash vositasi
- Toʻrtta musiqa turi:

1. Nazariy (ilmiy) musiqa
2. Amaliy (ijro) musiqa
3. Kompozitor musiqasi
4. Pedagogik musiqa

- Musiqa va axloq munosabatlari

Ibn Sinoning qarashlari:

- Musiqa - davo vositasi (musiqoterapiya)
- Har bir maqom maʼlum kayfiyatni yaratadi
- Insonning ruhiy holatiga taʼsir
- Jismoniy va ruhiy salomatlik

4.2. Har bir maqomning falsafiy mazmuni

Buzruk ("Buyuk"):

- Ulugʻvorlik, kuch
- Tabiatning qudrati
- Insonning oliy maqsadlari
- Falsafiy chuqurlik

Rost ("Toʻgʻri", "Haqiqat"):

- Rostlik, soddalik
- Ichki tinchlik
- Oqlik va poklik
- Haqiqatga intilish

Navo ("Nola", "Kuy"):

- Lirik, g'amgin
- Yirok ishq
- Hasrat va intizor
- Ichki his-tuyg'ular

Dugoh ("Ikkinchi joy"):

- Mardlik, jasorat
- Harakat va harakatlanish
- Faollik va energiya
- Hayot kuchi

Segoh ("Uchinchi joy"):

- Bayramona, quvnoq
- Ishq va muhabbat
- Go'zallik va zavq
- Hayotning shirinligi

Iroq:

- Eksotik, sirli
- Uzoq mamlakatlar
- Sarguzasht va kashfiyot
- Xayol va orzular

4.3. Emotsional ta'sir va psixologiya

Musiq va ruh holati:

Har bir maqom insonning psixologik holatiga ta'sir qiladi:

Buzruk - kuchli, faol holatga keltiradi Rost - tinchlik va muvozanat beradi Navo - chuqur emotsional tajriba Dugoh - energiya va harakatga undaydi Segoh - quvonch va baxt hissi Iroq - xayol va meditatsiya

Zamonaviy psixologiya:

- Musiq terapiyasi
- Emotsional intellektni rivojlantirish
- Stressni kamaytirish
- Meditatsiya va relaksatsiya

4.4. Ma'naviy-axloqiy tarbiya

Tasavvuf va shashmaqom:

Shashmaqom tasavvuf (sufizm) ta'limoti bilan chambarchas bog'liq:

Suluk (ma'naviy yo'l):

- Shashmaqom - ma'naviy kamolotga yo'l
- Har bir maqom - ma'naviy bosqich
- Musiq orqali Yaratuvchiga yaqinlashish
- Ruhni poklash va komillashtirish

Zikr va shashmaqom:

- Ritmik takrorlanishlar - zikrga o'xshash
- Meditativ holatga olib boradi
- Ichki tinchlik va xotirjamlik

5. SHASHMAQOMNI O'RGANISH VA SAQLASH

5.1. Ta'lim tizimida

Zamonaviy holatda:

Konservatoriya va kollejlarda:

- Maxsus "Shashmaqom" kafedrası
- Nazariy va amaliy kurslar
- Ijro va pedagogika

Musiqqa maktablari:

- Bolalar uchun soddalashtirilgan dastur
- Qiziqarli forma va metodlar
- Erta yoshdan tanishish

Ilmiy tadqiqotlar:

- Magistratura va doktorantura
- Monografiyalar va maqolalar
- Xalqaro konferensiyalar

5.2. UNESCO merosi

2003 yil - tarixiy voqea:

- Shashmaqom UNESCO ro'yxatiga kiritildi
- "Insoniyat og'zaki va nomoddiy merosi"
- Xalqaro e'tirof va masuliyat
- Saqlash va rivojlantirish dasturlari

Xalqaro hamkorlik:

- Festivallar va konferensiyalar
- Tajriba almashish
- Qo'shma loyihalar
- Dunyoga tanitiish

5.3. Zamonaviy talablar

Raqamlashtirish:

- Shashmaqom yozuvlarini raqamli formatda saqlash
- Onlayn platformalar va saytlar
- Mobil ilovalar
- Virtual muzeylar

Targ'ibot:

- Ommaviy axborot vositalari
- Ijtimoiy tarmoqlar

- Konsertlar va festivallar
- Туризм va madaniy diplomatiya

Ilmiy yondashuv:

- Zamonaviy texnologiyalar bilan tahlil
- Akustik tadqiqotlar
- Psixologik ta'sir o'rganish
- Qiyosiy musiqashunoslik

XULOSA

Buxoro shashmaqomi - nafaqat musiqa san'atining cho'qqisi, balki ming yillik ilmiy fikr, falsafiy tafakkur va ma'naviy qadriyatlarning mujassamidir. Tadqiqot natijalariga ko'ra:

Ilmiy asos: Shashmaqom matematik, akustik va fizik qonuniyatlarga asoslangan tizim bo'lib, qadimgi olimlar (Forobiy, Ibn Sino) tomonidan ilmiy jihatdan asoslangan.

Falsafiy chuqurlik: Har bir maqom chuqur falsafiy mazmun, emotsional ta'sir va ma'naviy mesajga ega. U koinot va inson, makro va mikrokosmos munosabatlarini aks ettiradi.

Ma'naviy qiymat: Shashmaqom tasavvuf ta'limoti bilan bog'liq bo'lib, insonning ma'naviy kamoloti va ruhiy poklanishi yo'lidagi qo'llanma hisoblanadi.

Jahon merosi: UNESCO tomonidan e'tirof etilgan shashmaqom nafaqat o'zbek, balki butun insoniyat merosi bo'lib, uni saqlash va rivojlantirish barchamizning vazifamizdir.

Zamonaviy ahamiyat: Bugungi globallashuv davrida shashmaqom milliy o'ziga xoslikni saqlash, yosh avlodni ma'naviy tarbiyalash va xalqaro miqyosda O'zbekistonni tanitish vositasidir.

Tavsiyalar:

- Shashmaqomni chuqur ilmiy o'rganishni davom ettirish
- Zamonaviy texnologiyalar yordamida targ'ib qilish
- Ta'lim tizimida yetarli o'rin berish
- Xalqaro hamkorlikni kengaytirish
- Yosh avlodga qiziqarli va tushunarli shaklda yetkazish

Shashmaqom - bizning milliy g'ururimiz, ma'naviy boyligimiz va kelajak avlodlarga qoldiradigan eng qimmatli merosimizdir!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. СС Болта-Зода. Принципы и приложения музыкальной формы. Science and Education 5 (2), 432-438

2. СБ Саидий. Нестандартные психологические структуры и модуляция в педагогике. Science and Education 5 (2), 348-354

3. СС Болта-Зода. Обменное приёмы аккордов семейство субдоминанты и доминанты использование на фортепиано. *Science and Education* 5 (2), 439-444
4. СБ Саидий. Художественно-педагогическое общение как средство формирования музыкальной мотивации школьников. *Science and Education* 5 (2), 322-327
5. Саидий, Саид Болта-зода. Адаптивность детей к школе при посещении и непосещении дошкольного учреждения. *Science and education* 4 (5), 1105 - 1112
6. Ропиева, Дурдона Акмаль кизы, Саид Болтазода, Саидий. Технологии формирования и развития вокально-хорового навыка студентов через народные песни. *Science and Education* 4 (2), 1330-1336
7. СБ Саидий. Определения понятий диктанта в теории музыки. *Science and Education* 3 (12), 823-828
8. Саидий, Саид Болта-зода. Бекзод Турсун угли Алиев. Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. *Science and Education* 3 (5), 1484-1492
9. Саидий, Саид Болта-зода. Мурадова, Махлиё Раджабовна, Эрназарова, Азиза Фахритдин кизи. Интерактивные методы обучения творчеству русских композиторов классе фортепиано в детской музыкальной школы. *Science and Education* 3 (4), 1605-1611
10. Саидий, Саид Болта-зода. Алиев, Бекзод Турсун угли. Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. *Science and Education* 3 (5), 1484-1492
11. Саидий, Саид Болта-зода. Эрназарова, Азиза Фахритдин кизи. Интерактивная методика обучения жанрам, созданных на народные лады, учащимся музыкальных и художественных школ. *Science and Education scientific journal* 4 (ISSN 2181-0842), 1618
12. Саидий, Саид Болта-зода. Механизмы формирования культуры почитания человеческих ценностей у старшеклассников на основе фольклора в хоре. *Science and Education* 4 (2), 1386-1391
13. Саидий, Саид Болта-зода. Психологические характеристики музыкальных звуков. *Узбекистан* 2 (2), 76-82
14. Ибрагимов, Умид Собиржонович, Саид Болтазода, Саидий. Современные методы формирования техники исполнения студентов на занятиях. *Science and Education* 4 (2), 1234-1239
15. Ропиева, Дурдона Акмаль кизы, Саид Болтазода, Саидий. Технологии формирования и развития вокально-хорового навыка студентов через народные песни. *Science and Education* 4 (2), 1330-1336
16. Саидий, Саид Болта-Зода, Мурадова, Махлиё Раджабовна, Эрназарова, Азиза ... Интерактивные методы обучения творчеству русских композиторов

классе фортепиано в детской музыкальной школы. Science, and Education 3 (4), 1605-1611

17. Саидий, Саид Болтазода. О некоторых простейших обобщениях приёмов и методов по музыке общеобразовательной школе. Science and Education 3 (8), 196-203

18. Саидий, Саид Болта-Зода, Салимова, Бахринисо Бахромжон кизи. Вариационный подход к построению однородной музыки, размышление идеального подхода к её решению. Science and Education 3 (8), 138-144

19. Саидий, Саид Болта-Зода, Рустамов, Азизбек Рустам ўғли. Выработка отдельных музыкальных способностей: ритмического и тембрового слуха. Science and Education 3 (8), 151-155

20. Саидий, Саид Болтазода. Сложный принцип формообразования в изоритмическом сложений музыки. Science and Education 3 (11), 962-969

21. Саид Болта-Зода, Саидий. Основные направления возбуждения мелкой моторики по направление музыки. Science and Education 3 (10), 582-590

22. Саидий, Саид Болта-Зода. Песни, обработка народных песен и развития мастерства учащихся. Science and education. 3 (4), 1200-1205

23. Саидий, Саид Болта – зода. Об эффектно влияние теории, в создании музыкального произведения. Science and Education 3 (12), 864 - 870

24. Саидий, Саид Болта-Зода, Ропиева, Дурдона Акмал кизи. Проблемы совершенствования управления музыкальной деятельностью дошкольного образовательного учреждения. Science and Education 3 (8), 183-188

25. Саид Болтазода, Саидий. Эффект образования музыки к системы общеобразовательной школы. Science and Education 3 (8), 224-230

26. Саид Болтазода, Саидий, Субхонов, Отабек Адилевич. Основы управления музыкального диктанта по сольфеджио. Science and Education 3 (3), 825-830

27. Саидий, Саид Болта-Зода. Обратный сдвиг гармоничный линии в многоголосных произведениях. Science and Education 3 (12), 871 -877

28. Саидий, Саид Болта-Зода. Повышение или понижение основных ступеней, знаки альтерации. Science and Education 3 (12), 878 - 884

29. Саидий, Саид Болта-Зода. Элементы абстрактной и абсолютной звучании музыкального звука. Science and Education 4 (1), 597-603

30. Саидий, Саид Болта-Зода. Теоретическое рассмотрение вероятности совпадения неаккордовых звуков в произведениях. Science and Education 4 (1), 556-562